

تجربه زیسته نحوه پذیرش و سازگاری با فقدان پدر:

در فرزندان شاهد و غیر شاهد

راضیه لطفی^۱ | آتوسا شریعتمدار^۲ | آتوسا کلاتر هرمزی^۳

چکیده

هدف از این پژوهش بررسی تجربه زیسته نحوه پذیرش و سازگاری فقدان پدر در فرزندان شاهد و غیر شاهد بود. پژوهش حاضر به روش کیفی پدیدارشناسی بر روی ۱۷ دختر ۲۵ تا ۳۵ ساله بر اساس نمونه‌گیری مبتنی بر هدف صورت گرفت. از میان نمونه تحقیق، تعداد ۹ نفر شاهد و ۸ نفر غیر شاهد بوده‌اند. داده‌ها از طریق مصاحبه نیمه ساختار یافته جمع‌آوری گردید و تجزیه و تحلیل داده‌ها به روش پدیدارشناسی توصیفی کلایزی بود. نتایج حاصل از مصاحبه در مورد نحوه سازگاری در قالب ۳ مولفه اصلی نشان داد: نحوه سازگاری فرزندان شاهد در زمینه سازگاری‌های موثر؛ روی آوردن به مذهب، برقراری ارتباط با دیگران، جایگزین کردن، همانندسازی با ارزش‌ها، درک حضور پدر در زندگی، احساس امنیت عاطفی، مشکل‌گشایی برنامه‌ریزی شده، دفاع جرات‌مندانه از ارزش‌ها و فرزندان غیر شاهد؛ روی آوردن به مذهب، برقراری رابطه با دیگران، جایگزین کردن و مشکل‌گشایی برنامه‌ریزی شده بوده است. نحوه سازگاری فرزندان شاهد در زمینه سازش‌های منفعلانه؛ انتظار و امید منفعلانه اما نحوه سازگاری منفعلانه فرزندان غیر شاهد؛ پذیرش شرایط و مهار احساسات بوده است. مکانیزم‌های سازش‌های غیر موثر در فرزندان شاهد انکار و گریه اما در فرزندان غیر شاهد تنها گریه بوده است. سازگاری با فقدان پدر در فرزندان شاهد راحت‌تر از سازگاری فرزندان غیرشاهد است و از دلایل آن می‌توان به ارزش‌های والای نوع مرگ در راه خدا نام برد که سبب می‌شود که این نوع مرگ را بپذیرند و نسبت به خود (به عنوان فرزند شهید) نگرش مثبت داشته باشند.

کلیدواژه‌ها: سازگاری، فقدان، پدر، شاهد، فرزندان.

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۱/۰۴/۲۹

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۰۲/۲۲

صص: ۲۴۱-۲۲۱

DOR: 20.1001.1.26454955.1402.18.64.10.8

۱. نویسنده مسئول: کارشناسی ارشد، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

raziye.lotfi70@gmail.com

۲. استادیار، گروه مشاوره، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

۳. دانشیار، گروه مشاوره، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

مقدمه

خانواده مهم ترین نهاد اجتماعی در جوامع انسانی بوده و از نظر تکوین شخصیت و پرورش آن در فرزندان و همچنین سازگاری بعدی فرد با جامعه دارای آثار وسیعی می باشد. پدر و مادر دو رکن اساسی خانواده هستند که با وجود آوردن محیطی امن و سالم، رشد روانی فرزندان خود را میسر می سازند (کربای^۱، ۲۰۱۹). لذا بهره مندی از حضور پدر به عنوان تکیه گاه خانواده همواره برای فرزندان، آن هم در سنین پایین دلگرمی ایجاد می کند و در پرتو حمایت ها و پشتیبانی های پدر موفقیت ها در فرزندان شکل می گیرد. نقش پدر و وجود انسجام در خانواده باعث می گردد تا سطح اعتماد به نفس و خودباوری فرزندان افزایش یابد. در این میان اقتدار پدر در به سامان رساندن اوضاع خانواده نقش موثری دارد (اسکلند، بویی، برویک، لاگراسا، سیورستن و هیسینگ^۲، ۲۰۲۰). وقتی نقش پدر خانواده حذف می شود، تأثیرات زیادی بر سایر جنبه های کارکردی خانواده و علی الخصوص فرزندان برجای می گذارد (جیمنو، ریکارتی، تولهدانو، مانگیلاوری، کاسیو و راس^۳، ۲۰۲۲). از دست دادن والدین (به ویژه پدر) یکی از بزرگ ترین ضربه هایی است که به کودکان و نوجوانان وارد می شود، زیرا فقدان واقعی والد به تغییرات بسیاری منجر می شود که ابعاد زندگی کودک را تحت تأثیر قرار می دهد (گل کاری، کلانتری و عابدی، ۱۳۹۳) و تأثیر کوتاه مدت و بلندمدتی در سازگاری روان شناختی فرزندان دارد. اگرچه اغلب کودکان و نوجوانانی که مرگ والدین را تجربه می کنند در یک سال اول سازگاری پیدا می کنند (باتز، سوییتینگ، یاتز، مک دونالد، سمساریان و اینگلز^۴، ۲۰۱۹). اما بسیاری از آنها نشانه های افسردگی، کناره گیری اجتماعی و مشکلات تحصیلی طولانی را بعد از مرگ پدر تجربه می کنند (فیگلنمن، فیگلنمن و رانجی^۵، ۲۰۲۰). در واقع وقتی که پدر می میرد در کودک تحول روحی عمیقی پدید می آید که تحمل آن برای برخی از آنان جدا دشوار است، در اثر این تحول برخی از کودکان موقعیت خود را از دست می دهند و دچار نوعی بهت زدگی و گیجی می شوند، زمانی ممکن است آن واقعه را ناشی از یک گناه بدانند و گاهی احساس ظلم و ستم کنند. بر این اساس است که از انتقام سر در می آورند، مرگ پدر ممکن است

1. Kirby, J. N.
2. Askeland, K. G., Bøe, T., Breivik, K., La Greca, A. M., Sivertsen, B., & Hysing, M.
3. Jimeno, M. V., Ricarte, J. J., Toledano, A., Mangialavori, S., Cacioppo, M., & Ros, L.
4. Bates, K., Sweeting, J., Yeates, L., McDonald, K., Semsarian, C., & Ingles, J.
5. Feigelman, W., Feigelman, B., & Range, L. M.

کودک را مضطرب کند. وضع روحی او را به نابه‌سامانی بکشاند، رابطه او را با دیگران تیره و فاسد کند، قدرت توان کار و درس را از او بگیرد و بالاخره وضعی نابسامان برای او پدید آورد که شعاع آن به دیگران هم کشانده شود (محمدی و قرمزی، ۱۳۹۵). پژوهشگران نشان داده‌اند که فقدان پدر در خانواده علاوه بر آثار زیان‌بار بر عملکردهای روان‌شناختی فرزندان، سازگاری شخصی و اجتماعی آنان را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ به طوری که مهم‌ترین مشکلات روان‌شناختی و سازگاری فرزندان تک‌والدینی ناشی از مشکلات مالی و اقتصادی، اضطراب بالا و سطوح پایین تعامل والد-کودک است. بر این اساس اعتقاد بر این است که فقدان پدر سازگاری روان‌شناختی و اجتماعی فرزندان را تحت تأثیر قرار می‌دهد (کادیر، شنودا و گلدهاگن^۱، ۲۰۱۹). یکی از عواملی که منجر به مرگ والدین یا یکی از آنها می‌شود و مشکلات زیادی برای کودکان ایجاد می‌کند، جنگ است. جنگ بسیاری از غیرنظامیان را تحت تأثیر قرار می‌دهد، همچنین بسیاری از والدین و کودکان را در معرض جنایات مربوط به جنگ قرار می‌دهد (بارکلی، هال و مک‌کینون^۲، ۲۰۲۱). کودکان در معرض جنگ، به طور متوسط، میزان اختلالات اضطرابی، اختلال استرس پس از سانحه (PTSD)، افسردگی و مشکلات بیرونی را نشان می‌دهند (ارویار، مالتبی و وستانیس^۳، ۲۰۱۸). از دست دادن والدین (خصوصاً پدر) در جنگ، آسیب‌های بسیاری را برای کودکان و نوجوانان فراهم می‌آورد. یکی از مسایل مهمی که در فرزندان فاقد پدر قابل ملاحظه و بررسی است، مسئله ناسازگاری به خصوص در محیط خانواده است. از آنجایی که اکثر فرزندان این خانواده‌ها در سنین نوجوانی و جوانی به سر می‌برند به علل مختلفی چون فقدان پدر خانواده که عضو موثر در خانواده می‌باشد، مسائل و مشکلات اقتصادی، ازدواج مجدد مادر و عدم همکاری ناپدری با خانواده و یا فقدان رابطه پدر-فرزند موثر دچار ناسازگاری‌هایی در خانواده هستند و این ناسازگاری‌ها منشا بسیاری از ناسازگاری‌های اجتماعی می‌شوند (چیو، رحمان، ویگود، لائو، کیرنی و کوردیاک^۴، ۲۰۱۸).

مطالعات مختلف به بررسی نتایج و آثار فقدان پدر در خانواده پرداخته‌اند (جیمنو و همکاران ۲۰۲۲). در پژوهشی که بر روی بزرگسالان انجام دادند به این نتیجه رسیدند که نقش پدر و مادر در دوران کودکی اهمیت ویژه‌ای در عملکرد بزرگسالان در سنین جوانی دارد و فقدان یکی از آنها

1. Kadir, A., Shenoda, S., & Goldhagen, J.
2. Barclay, K., Hall, D., & MacKinnon, D.
3. Eruyar, S., Maltby, J., & Vostanis, P.
4. Chiu, M., Rahman, F., Vigod, S., Lau, C., Cairney, J., & Kurdyak, P

موجب مشکلات عمده می‌گردد (بارکلی و همکاران ۲۰۲۱)، نشان دادند که کودکانی که در جنگ یکی از والدینشان را از دست می‌دهند، مشکلات زیادی را تجربه می‌کنند (جاستین^۱ و همکاران ۲۰۲۰). در پژوهشی تحت عنوان روابط میان حضور پدر، درگیری خانوادگی و سازگاری نوجوانان در ایرلند شمالی به این نتیجه دست یافتند که حضور پدران با کاهش علائم درونی‌سازی مرتبط بود و درگیری خانوادگی هم به مشکلات داخلی‌سازی و هم برون‌سازی مربوط بود. بنابراین، این بحث پیامدهای درک پویایی خانواده مربوط به سازگاری نوجوان در زمینه‌های ناملايمات محیطی را در نظر می‌گیرد. (فیکلمن و همکاران ۲۰۲۰)، نشان دادند که بسیاری از کودکان و نوجوانان نشانه‌های افسردگی، کناره‌گیری اجتماعی و مشکلات تحصیلی طولانی را بعد از مرگ پدر تجربه می‌کنند. (کادیر و همکاران ۲۰۱۹)، نشان دادند که فقدان پدر در خانواده علاوه بر آثار زیان‌بار بر عملکردهای روان‌شناختی فرزندان، سازگاری شخصی و اجتماعی آنان را تحت تاثیر قرار می‌دهد؛ به طوری که مهم‌ترین مشکلات روان‌شناختی و سازگاری فرزندان تک والدینی ناشی از مشکلات مالی و اقتصادی، اضطراب بالا و سطوح پایین تعامل والد-کودک است. چپو و همکاران (۲۰۱۸) در پژوهش خود نشان دادند که خانواده‌های فاقد پدر، مشکلات روانی بیشتری را تجربه می‌کنند. همچنین در ایران نیز پژوهش‌های مختلف به این مساله پرداخته‌اند. (زراعتکار، سراوانی، زینلی‌پور و اربابی، ۱۴۰۰)، در پژوهش خود کودکان با مرگ والدین و کودکان عادی را با هم مورد مقایسه قرار داده و به این نتیجه رسیدند که کودکانی که مرگ یکی از والدین را تجربه می‌کنند اختلالات سلوک و دشواری در تنظیم هیجانات بیشتری را دارند. همچنین (آریان‌پوران و عباسی ۱۳۹۹) به این نتیجه رسیدند که مرگ والدین و حتی یکی از آنها موجب می‌شود تا علائم اختلالات اضطرابی در کودکان افزایش یافته و پذیرش اجتماعی در آنها کم شود (عباسی آبرزگه، سهرابی و بوربور ۱۳۹۸). نیز نشان دادند که نوجوانان دختری که دارای تجربه مرگ یکی از والدین بودند، استرس و اضطراب و افسردگی بیشتری را نشان دادند. با این حال همه این پژوهش‌ها به بررسی پیامدها و نتایج مرگ والدین یا دست‌کم یکی از آنها پرداخته و نوع مرگ آنها را در نظر نگرفته است. این در حالی است که برخی پژوهش‌ها که به بررسی وضعیت روانی فرزندان شهدا در ایران پرداخته است میزان کمتری از آسیب‌های روانی را گزارش کرده است (محمدی و قرمزی، ۱۳۹۵). با این حال به نظر می‌رسد

1. Justin M

نوع از دست دادن پدر (کشته شدن در جنگ یا در اثر مرگ طبیعی) در نوع رفتار فرزندان موثر باشد. بر این اساس پژوهش حاضر به بررسی تجربه زیسته نحوه پذیرش و سازگاری با فقدان پدر در فرزندان شاهد و غیرشاهد پرداخته است.

روش پژوهش

این پژوهش یک پژوهش کیفی پدیدارشناسی بود. تحقیق پدیدارشناسی مبتنی بر هدف از انواع پژوهش‌های کیفی است. نمونه‌گیری مبتنی بر شیوه گلوله‌برفی و هدفمند بود که شامل گروه‌هایی از افراد است که ویژگی‌های مشترکی دارند و پس از شناسایی یا انتخاب اولین واحد نمونه‌گیری، از طریق معتمد محله اولین مصاحبه‌شونده معرفی شد و از آن برای شناسایی و انتخاب دومین واحد نمونه‌گیری استفاده شد و به همین ترتیب واحدهای دیگر نمونه‌شناسایی و انتخاب شدند. نمونه پژوهش را دخترانی تشکیل دادند که در کودکی پدر خود را از دست داده‌اند و اکنون سن آنها در دامنه ۲۵ الی ۳۵ سال است. از این افراد نمونه ۹ نفر فرزند شاهد و ۸ نفر فرزند غیر شاهد بودند. این مشارکت‌کنندگان مورد مصاحبه تعاملی و نیمه‌ساختاریافته قرار گرفتند. نمونه‌گیری تا اشباع داده‌ها ادامه یافت تا جایی که دیگر با وجود ادامه گفت‌وگو، داده جدیدی استخراج نشد. مصاحبه‌ها و پاسخ شرکت‌کنندگان به پرسش‌هایی درباره ویژگی‌های فردی (سن، سواد، تعداد فرزندان، سن فرزندان، اشتغال) و سوالات اولیه که از مصاحبه‌شوندگان بعد از آگاه شدن از ویژگی‌های فردی آنان پرسیده شد بر محور مسائل زیر می‌چرخید: - درک فرزندان از نبود پدر (نبود پدر یعنی چی؟). - بیان تجربه‌هایی از نبود پدر (تجربه‌ها تو در مورد نبود پدر برام بگو، نبود پدر چه مسائلی در زندگی به وجود آورد؟). - واکنش آنها نسبت به این مسئله (چه حسی داشتی؟). - نحوه کنار آمدن با این مسئله (چطور خودتو آرام کردی و با این مسئله کنار اومدی؟) بر روی کاغذ پیاده و نسخه‌برداری شد و سپس متون نسخه‌برداری شده مصاحبه مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. جهت تجزیه و تحلیل، پژوهشگر جلسه مصاحبه را چندین بار با دقت گوش داد و نوشته‌های پیاده شده را چندین بار مرور کرد و قسمت‌های مهم را به کوچکترین واحدهای معنی‌دار تقسیم کرد. فهرستی از واحدهای معنی‌دار تهیه و همزمان با تهیه این فهرست مقوله‌بندی کلی و ابتدایی از متن صورت گرفت (مقوله‌بندی: تقسیم‌بندی و تفکیک متن به بخش‌های مجزا که محتوای متن براساس آن قابل

تجربه زیسته نحوه پذیرش و سازگاری با فقدان پدر: در فرزندان شاهد و غیرشاهد

تحلیل می‌شود) و بعد از مقوله‌بندی به تحلیل و کدگذاری داده‌ها و مرتب کردن کدها در قالب مضامین (اصلی و فرعی) پرداخت.

جدول ۱: جمعیت شناختی فرزندان شاهد

کد شرکت‌کننده	سن	سن از دست دادن پدر	تحصیلات	وضعیت تاهل
۱	۲۲	۸ سال	دانشجوی کارشناسی	متاهل
۲	۳۲	۱ سال و ۵ ماه	دیپلم	متاهل
۳	۲۳	۹ سال	دانشجوی کارشناسی	مجرد
۴	۳۵	۲ سال و ۹ ماه	کارشناسی	متاهل
۵	۳۶	۴ ماه	کارشناسی ارشد	متاهل
۶	۳۵	۲ سال	دیپلم	متاهل
۷	۳۲	۲ سال و ۱۱ ماه	فوق دیپلم	متاهل
۸	۳۶	۴ ماه	کارشناسی ارشد	مجرد
۹	۳۶	۳ ماه	کارشناسی	متاهل
۱۰	۳۶	۳ ماه	فوق دیپلم	متاهل

جدول ۲: جمعیت شناختی فرزندان غیرشاهد

کد شرکت‌کننده	سن	سن از دست دادن پدر	تحصیلات	وضعیت تاهل
۱	۲۵	۶ سال	کارشناسی	مجرد
۲	۲۹	۸ سال	دانشجوی کارشناسی	مجرد
۳	۲۴	۱۰ سال	کارشناسی	متاهل
۴	۲۷	۱۳ سال	کارشناسی	متاهل
۵	۲۶	۴ سال	کارشناسی	مجرد
۶	۲۵	۶ سال	کارشناسی	متاهل
۷	۲۵	۹ سال	دانشجوی کارشناسی	مجرد

یافته‌ها

در مقاله حاضر با بررسی دقیق گزاره‌ها در فرآیندی طولانی، ۳ مقوله اصلی برای فرزندان شاهد و غیرشاهد، ۱۱ مقوله فرعی برای فرزندان شاهد و ۷ مقوله فرعی برای فرزندان غیر شاهد استخراج شد که مقوله‌های زیر را دربر می‌گیرد:

جدول ۳: استخراج مقوله های اصلی و فرعی نحوه سازگاری فرزندان شاهد و غیرشاهد با فقدان پدر

فرزندان غیر شاهد		فرزندان شاهد	
مقوله ی فرعی	مقوله ی اصلی	مقوله ی فرعی	مقوله اصلی
- روی آوردن به مذهب - برقراری ارتباط با دیگران - جایگزین کردن مشکل گشایی برنامه ریزی شده-	سازگاری موثر	- روی آوردن به مذهب - درونی کردن ارزش ها - درک حضور پدر - احساس امنیت عاطفی (ازدواج) - جایگزین کردن - مشکل گشایی برنامه ریزی شده	سازگاری موثر
- عدم درگیری روانی - پذیرش شرایط	سازگاری منفعلانه	- عدم درگیری روانی - انتظار و امید منفعلانه	سازگاری منفعلانه
- گریه	سازگاری غیر موثر	- انکار - گریه	سازگاری غیر موثر

در گروه فرزندان شاهد شواهد نحوه سازگاری به شرح زیر ارائه شده است:

الف) سازگاری های موثر فرزندان شاهد

۱- **روی آوردن به مذهب:** بسیاری از فرزند ان شاهد شهادت پدر را فقدان می دانند که

همانندسازی با ارزش ها و عوامل مذهبی می تواند موجب سازگاری موثر با آن شود.

- وقتی درمانده شدم از زیر بار چنین غم بزرگی تنها چیزی که حالم رو خوب می کرد این فکر بود که خدا هنوزم هست و خیلی بیشتر از قبل با خدا ارتباط گرفتم (مشارکت کننده شماره ۱- فرزند شاهد).

- " یا برم سر خاک شهید پلارک و طیب تا اروم بشم، یاسین و زیارت عاشورا بخونمو از خدا بخوام کمکم کنه بارها نذر کردم چله گرفتم تا فقط خدا یه کاری کنه بیاد تو خوابم بابام، یادمه نوجوون بودم تو نماز کاهلی می کردم فقط روزه می گرفتم و شب احیا و محرم و صفر با خدا بودم. اما بعدها و کم کم به این نتیجه رسیدم خدا تنها حامی منه و سعی کردم رابطه باهاش بیشتر کنم و سعی کردم توکل و به عمل اجرا کنم نه در حد حرف (مشارکت کننده شماره ۵- فرزند شاهد).

۲- درونی کردن ارزش‌ها: بسیاری از فرزندان شاهد دیدگاه مثبتی نسبت به شهادت داشتند

و معتقد بودند که باید بسیاری از ارزش‌ها را درونی کرد.

- "هیجی اون حس دلتنگی رو آروم نمی‌کنه ولی قرار نیست تسلیم بشیم، شعر گفتن، مطلب نوشتن خیلی این کارا رو دوست دارم میشه گفت مونس و همدم من هست، فرهنگ شهادت خوبه و باید تشویق بشه دین ما از شهادت سلاله‌های محمدی به دست ما رسیده پس باید تبلیغ و ترویج داد، چون پدرم راهش همین بود هدایت می‌کرد منو به این مسیر." (شرکت کننده ۹- فرزند شاهد)

- "خوب جایگاه من به عنوان فرزند شهید، در جامعه وابسته است به تحصیل و شخصیت خودم که باشراطی که دارم در جامعه ناراضی نبودم به هر حال بنده خانه‌دار هستم." (شرکت کننده شماره ۶- فرزند شاهد)

۳- درک حضور پدر در زندگی: سه نفر از فرزندان شاهد معتقدند نگاه ارزشی به

شهادت (شهادت زنده اند) را می‌توان در زندگی احساس کرد، که با تمام وجود در لحظه لحظه زندگی خود حضور پدر را درک کرده اند.

- "خیلی می‌گفتم با دوست داشتمم گند زدم. فقط بخاطر اینکه یه مرد می‌خوام تو زندگیم بیا جمعش کن، من زدم زیر هق هق تمام بغض هامو خالی کردم سرمو گذاشتم رو بازوش و بوی تشو دوباره شنیدم بعد چند سال بازوشو قشنگ حس کردم، من از اون به بعد فهمیدم بابام پیشمه لحظه لحظه باهاش حرف می‌زنم، ازش سوال می‌کنم، لبخندشو می‌بینم، ناراحتی شو می‌بینم، صبحش که می‌خواستم برم بینمش پاشدم دیدم بابام داره می‌خنده بهم. اینی که میگم اصلا احساسی نیست من بابامو واقعا حس می‌کنم، بسیار سخت گذشت ولی با خودش گذشت." (شرکت کننده شماره ۴- فرزند شاهد)

۴- احساس امنیت عاطفی (ازدواج): ارتباط عاطفی با پدر، به معنای امنیت عاطفی است،

امنیتی که دختران شاهد از ابتدای تولد خود از آن محروم بوده‌اند و با ازدواج و حضور یک مرد در زندگی این امنیت را حس کرده‌اند.

- "زمان ازدواجم چون الحمدلله ارتباط عاطفی خوبی با همسرم داشتم شرایط روحیم بهتر شد اشتباها

فکر می‌کردم همه مشکلاتم بخاطر نبود پدرمه" (شرکت کننده شماره ۱۰- فرزند شاهد)

- "شرایط عاطفی که همسر در زندگی ایجاد کرده بود باعث شد که نبودن بابام رو کمتر احساس کنم و دلتنگیام کمتر شد" (شرکت کننده شماره ۱- فرزند شاهد)
- ۵- جایگزین کردن:** پر کردن خلاهای زندگی توسط اشخاص نزدیک؛ حس مورد توجه بودن، انجام مسئولیت های پدر توسط دیگران، نبود فیزیکی پدر را کم رنگ تر می کند. جایگزین کردن رفتار سازگارانه ی بسیاری از فرزندان شاهد مورد مصاحبه بود.
- "یه عمو دارم دوست بابامه خیلی دوسش دارم همیشه برام خوراکی می گرفت دوس نداشتم بخورم تو مدرسه دوس داشتم نگه دارم، مادرم در این میان هم پدر بود هم مادر خیلی زحمت، خیلی غم خیلی تلاش، عین مرد با غیرت و تلاشگر عین مادر مهربون و صبور مادرم تو مدرسه هامون خیلی فعال بود انجمن اولیا بود خیلی تو مدرسه خلاء نداشتم" (شرکت کننده شماره ۹- فرزند شاهد)
- "بعد از شهادت، مادرم هم برام پدر بود و هم مادر نگذاشت جای خالی پدر برام حس بشه تکیه گاهم مادرم بوده وهست، چون مادر ازدواج مجدد کردن من نبود پدر را کمتر حس می کردم واقعا پدر خوبی دارم در زندگی برای من کمبود چیزی نداشت." (شرکت کننده شماره ۴- فرزند شاهد)
- "من فقط به مادرم تکیه کردم، مادرم تنها تکیه گاهم بوده و الان هم هست (البته الان همسر هم دارم). مادرم همراهیم کردن و شرایط سختی نداشتم برای ازدواج و البته تقریبا از همسر شناخت کامل داشتیم." (شرکت کننده شماره ۷- فرزند شاهد)
- "الان مامان من چند ساله ازدواج کردن، خداروشکر همسر خوبی دارن و من همیشه دوست داشتم که مامان من یه ازدواج خوب و موفق داشته باشند که واقعا این همه سالهایی که مامان من سختی کشید، تنهایی کشید جبران بشه، من اونقدر توی زندگی بدون بابام سختی نکشیدم چون بالاخره یه مادری بود که داشتن این سختی ها رو به جون می خریدن." (شرکت کننده شماره ۱- فرزند شاهد)
- ۶- مشکل گشایی برنامه ریزی شده:** عدم حضور پدر، مشکلات زیادی را به وجود می آورد که افراد برای رفع این مشکلات می توانند دست به کارهای پرخطر یا تلاش برای

برطرف کردن منطقی مشکلات بزنند. فرزندان شاهد به این نکته اشاره کردند که سعی می کنند مشکلات پیش آمده را با منطق و مشورت با افراد باتجربه حل کنند.

"افتادم تو خط مشاوره دیدن، صحبت های روانشناس ها رو گوش کردن، باقرص خوردن مخالفم. اما فک کنم بدجور اسبیش رو هم خوردم. مثلا می شنیدم بعضی حس ها و اتفاقات تودوره نوجوانی طبیعیه حس خوبی بهم می داد و کمتر خودم رو سرزنش کردم." (شرکت کننده شماره ۱۰ - فرزند شاهد)

"جلسات مشاوره خانم دکتر شریعتمدار و هم قسمتی که برای پدرم نامه نوشتم و هنگامی که برای پدرم نامه نوشتم، یه جا دلم برای مادرم سوخت یه جا تو نامه، داشتم می نوشتم وقتی که پدرم رفت، مادرم هم اذیت شد (چون قبلش مادرمو مقصر رفتن پدرم می دونستم) اما اونجا که رسیدیم به اینکه خود مادرم از رفتن پدرم چقدر آسیب دیده دلم براش سوخت ولی انگار بینش نداشتم اونجا خانم دکتر باز خورد دادند، گفتند پس دلت برا مامانت سوخت این باز خورد انگار برام تلنگر بود." (شرکت کننده شماره ۶ - فرزند شاهد)

۷- دفاع جرات مندانه از ارزش ها: شهادت، دفاع از جمهوری اسلامی ایران، مرگ در راه خدا، ارزش والایی برای فرزندان شاهد است که اکثریت فرزندان شاهد مورد مصاحبه با تحمل بسیاری از سختی ها از این ارزش ها دفاع می کنند.

"به سختی گاهی جواب میدم گاهی فقط تو خودم می ریزم مثلا ده سال پیش خونه خریدیم یکی از همکارام گفت بله دیگه بنیاد کمک می کنه تو زود خونه دار شدی منم گفتم بله اون موقع که پدر شماها مالیات ندادین و از فرصت جنگ استفاده کردین و خونه های بزرگ و محل خوب خریدین ما داشتیم سنگر می ساختیم." (مصاحبه کننده شماره ۹ - فرزند شاهد)

"حس خشم و نفرت از مردم و یاد امام ها و سختی ها شون میفتم. دو سه بار گفتم بابا برا کیا رفتی بعد یادم میفتاد پیشمون میشدم از حرف می گفتم دمت گرم واسه خدا رفتی فقط دعای کن، من همیشه قصد داشتم خانواده ی همسرم خانواده ای باشن که این حرفارو نزنن چون می دونستم زندگیم میاشه بلا دور. بعدها که بزرگتر شدم و رشته م شد حقوق زبون دراز شدم کمی به شیوهی درست البته. قشنگ جوابشونو می دادم و خودشونو بابت حرفشون متهم می کردم. و الان خدا رو شکر همسرم خیلی هوادارمه خیلی عین بابامه در مواردی. روم

حساسه رابطه‌ش با بابام خوبه. پدر شوهرم شنیده بود فرزند شهیدم گفته بود به همسر میام برات خواستگاری به شرطی که قدرشو بدونی روز اول گفته بود یک چشمم الهه است یک چشمم دخترش خواهر شوهرم." (مصاحبه‌کننده شماره ۸- فرزند شاهد)

ب) سازگاری‌های منفعلانه:

سازگاری که در ظاهر افراد مساله‌ای را برای خود حل شده می‌دانند اما در باطن و درون به طور ناکارآمد فکر و عمل می‌کنند.

۱- عدم درگیری روانی:

برخی از فرزندان شاهد مورد مصاحبه با فرار از واقعیت‌های زندگی، عدم مواجهه شدن با بسیاری از مسائل زندگی، تلاش در کم رنگ تر کردن عدم حضور پدر را دارند.

- "گاهی سفر، گاهی قرص، گاهی زیارت، گاهی مزارش، گاهی حرف زدن با مامانم، گاهی مشغول کردن الکی خودم. همیشه کنار اومد تا خلاء پر نشه، فقط کمرنگش می‌کردم می‌زدمش کنار تا زیاد یادم نیاد که با دنیا درگیر بشم. ولی وقتی ازدواج کردم همه چی در کنار همه سعی نمی‌کنم به کمرنگ کردن چیزی." (شرکت‌کننده شماره ۹- فرزند شاهد)

- "راستش یا مداحی گوش می‌کنم و گریه می‌کنم. یا با کارهایی که دوست دارم خودم رومشغول می‌کنم. مثلا موسیقی گوش میدم و پارک و سینما. البته از وقتی دخترم بدنیا اومده به ناقص بودن دنیایی بردم." (شرکت‌کننده شماره ۹- فرزند شاهد)

- "بعضی وقتام خیال بافی خیلی خوب جواب میده چشم‌مو می‌بندم و به اتفاقاتی که دوست داشتم بیافته فک می‌کنم، یه چیز دیگه‌ام اینکه بعضی وقتا می‌رم پارک تو زمین بازی می‌شینم و بازی بچه‌ها رو تماشا می‌کنم، بعضی وقتا با دوستانم میریم بیرون." (شرکت‌کننده شماره ۸- فرزند شاهد)

۲- انتظار و امید:

"پدر من مفقودالاثربودن و یه قبر خالی توی قم براشون وجود داشت سال ۷۴ که من ۱۲ سالم بود از معراج زنگ زد که جسد بابامو آوردن که ظاهرا ۲ مشت خاک بیشتر نبود و از روی پلاک شناسایی کرده بودن. یادمه که اون روز خیلی روز بدی بود. من الان که فکر میکنم می‌بینم که من

اون موقع ها به خاطر اینکه پدرم هیچ جنازه‌ای نداشت و شوهر خاله‌ی من که او موقعه خدارحمشون کنه که ایشون هم شهید شدن که اون موقع می‌گفتن که پدر منو دیدن که زخمی شده ولی هیچ کس شهادت پدر منو ندیده. من خیلی اون موقع‌ها منتظر بودم که پدر من برگرد و اون زمانایی بود که سال به سال یه عده از اسرا می‌اومدن و من منتظر پدرم بودم که برگرده، ولی سال ۷۴ به هر حال همه‌ی این امیدواری‌ها از بین رفت و گفتن که جسد پدر من پیدا شده" (شرکت کننده شماره ۲- فرزند شاهد)

ج) سازگاری غیر موثر:

عدم پذیرش واقعیت و اتخاذ رفتارهایی که موجب آسیب به فرد می‌شود.

۱- **انکار:** عدم پذیرش شهادت پدر، امید بازگشت پدر را تا مدت‌ها در دلشان زنده نگه داشته‌اند.

- "رفتن پدر بدون خدا حافظی کتک‌هایی که بخاطر نداشتن خوردم دعوایی که شنیدم و می‌شنوم به‌خاطر نبود که اگر بود این طور نمی‌شد من تا راهنمایی رفتن پدرم باور نداشتم انکار می‌کردم" (شرکت کننده شماره ۲- فرزند شاهد)

۲- گریه:

- "قرص گریه؛ دکتر اعصاب رفتم مدتی قرص مصرف کردم، این بعد سه سال از اون خوابه که بابام اومد، و گرنه بعد اینکه بابامو دیدم دیگه قرص نمی‌خوردم و تا یک سال آرام بودم ولی بعدش دوباره شروع شد، مثل دیوانه‌ها شب و نصف شب هر ساعتی که دلتنگ می‌شدم می‌رفتم سر مزار بابام می‌فتم رو مزارش یه شب ماشین هم نبرده بودم کنار بزرگراه یه دختر تنها بهش گفتم بابایی غیرت داری پاشو باهام بیا ببینن مرد باهامه اگه یه ماشین بوق بزنه بهم ازت شاکی می‌شم. تنهایی، خلوت، حرف زدن با بابا، رفتن سر مزارش. تو این مدت دوبار مادرم رفتن مکه و من خونه تنها بود یکبار سی روز یکبار ده روز فشار که میومد بهم میرفتم پیش مزار بابام خودمو مینداختم رو مزار داد میزدم گریه می‌کردم. دقیقاً و گاهی دعوا با پا می‌کوبیدم کنار سنگشون که به یکی از پسران شهدا گفتم اینکارو میکنم گفت برو ببین شاید سنگ مزار بابای

من لق شده باشه انقدر میرم داد میزنم دعوا می کنم گریه می کنم تا آرام شم. ولی خداروشکر خدا و ائمه و بابام کمکم کردن تو زندگیم." (شرکت کننده شماره ۴ - فرزند شاهد)
- "اوایلش که خیلی سخت بود، یعنی من یادم میاد میاد شبایی رو که سرمو زیر پتو می کردم و جوری که دیگران نفهمن گریه می کردم، یعنی دست خودم نبود، فقط با گریه سبک می شدم." (شرکت کننده شماره ۱۰ - فرزند شاهد)
در گروه فرزندان غیرشاهد شواهد نحوه سازگاری به شرح زیر ارائه شده است:

الف: سازگاری موثر فرزندان غیرشاهد

۱- روی آوردن به مذهب

- "قران میخونم" (شرکت کننده شماره ۲ - فرزند غیر شاهد)
- "بعضی وقتا که دلم می گیره میرم مزار شهدا بهم آرامش میده مخصوصا وقتی که دلنگ با بام، بعضی وقتام میرم زیارت، بعضی پنجشنبه ها می رم دعای کمیل که واقعا حالمو خوب می کنه، بعضی شبام موقع خواب دعای افتتاح گوش میدم" (شرکت کننده شماره ۱ - فرزند غیر شاهد)
اسچوپ - سالیوان، شافر، اولوفسون و کمپ داش^۱ (۲۰۲۱) در پژوهش خود نشان دادند که پدرانی که از نظر اعتقادی نقش پررنگی دارند، رفتار والدین مثبت تری نشان می دهند و رفتار همبستگی را کمتر تضعیف می کنند. پدران بالاتر از اختیار مردانه نیز رفتار والدین مثبت تری نشان دادند. رفتار بسته شدن دروازه بیشتر مادران با والدینی کمتر مثبت و رفتارهای تربیتی حمایتی کمتر توسط پدران مرتبط بود. رفتار مثبت تر زن و شوهر مشاهده شده قبل از تولد نیز با والدین و فرزندپروری بهتر پدران همراه بود. این نتایج پیچیدگی روابط مردانگی سنتی، باورهای نقش پدر و بسته شدن دروازه مادران را با کیفیت رفتار پدران جدید با فرزندان و شرکای خانواده های دوتایی برجسته می کند.

۲- **جایگزین کردن:** اکثر فرزندان غیرشاهد اظهار کردند که بعد از مرگ پدر به فرد بزرگ خانواده تکیه کرده اند.

1. Schoppe-Sullivan, S. J., Shafer, K., Olofson, E. L., & Kamp Dush, C. M.

"اوایل قدرشو نمی‌دونستم خیلی باهم دعوا داشتیم اما الان که به کاراش فک می‌کنم می‌دیدم واقعا کارای بزرگی کرده، هیچی از پدرم کم نداشته یه بارم بهش گفتم، گفتم مامان من اون موقعا نمی‌فهمیدم. الان واقعا دوشش دارم و سعی می‌کنم قدردانش باشم، شاید دلیل اینکه من نبود پدرم رو زیاد حس نمی‌کردم این بود که مامانم نمی‌داشت کمبودشو حس کنم البته اینا فکرای الانمه اونموقعا اینجوری فکر می‌کردم و نسبت به اون محیط خشم داشتم."
(شرکت کننده شماره ۱- فرزند غیر شاهد)

"برادر بزرگم کسی بود که جای بابامو بعد از رفتنش برامون پرکرد." (شرکت کننده شماره ۷- فرزند غیر شاهد)

"خدا رو شکر برادرای من نداشتن خیلی سختی بکشمو تا حدودی جای پدرم پر کردند." (شرکت کننده شماره ۶- فرزند غیر شاهد)

۳- مشکل گشایی برنامه‌ریزی شده:

"قبل از ازدواج پیشنهاد دادن بریم مشاوره بعد از مشاوره به این رسیدم که یک سری از مشکلات عاطفی ام ریشه در نبود پدرم داشته و از همون جا جلسات مشاوره را ادامه دادم و الان احساس می‌کنم تونستم با کمبودهای عاطفیم کنار بیام" (شرکت کننده شماره ۶- فرزند غیر شاهد)

۴- برقراری ارتباط با دیگران: برخی از مصاحبه شوندگان برای رهایی از تنهایی و عدم توجه به حس درونی ناشی از غم نبودن پدر در ارتباطات، ارتباط خود را با دیگران عمیق تر کرده اند.
"من یه خاله داشتم باهاش راحت بودم و دوسه تا دوست صمیمی که همسایمونم بودن و از بچگی همبازیم بودن بیشتر با اونا بودم و ازشون کمک و راهنمایی می‌گرفتم" (شرکت کننده شماره ۱- فرزند غیر شاهد)

ب) سازگاری‌های منفعلانه

۱- عدم درگیری روانی:

"بیشتر با رفتن کلاس های متفرقه و مسافرت تقریبا همیشه گفتم واسه چندساعت یا امروز."
(شرکت کننده شماره ۱- فرزند غیر شاهد)

"- بغض تو سینه که نمی‌ذارم بقیه خانواده بفهمن. هیچی سرگرم فعالیت های هنری سرمو مشغول کردم چون اروم بود و دوست داشتم. من عادت ندارم زیاد برم تو گذشته اذیت میشم، فعالیت هامو زیاد کردم سعی کردم موفق بشم تو هر چیزی میرم مثل همه، درس خوندم، کار کردم حداقل چیزی بشم ک پدرم دوست داشت." (شرکت کننده شماره ۲- فرزند غیر شاهد)

۲- پذیرش شرایط

"اون موقع دیگه شرایط عقلی و سنیم بر احساساتم غلبه کرد، یعنی کمکم کرد ک با این موضوع راحت تر کنار بیام، خب بینی باخودم می‌گفتم خیلیا هستن ک شرایطشون مثل منه و دیگه سرنوشت این بود و باخودم می‌گفتم روح بابام کنارم و کمکم می‌کنه، تنهام نمی‌زاره." (شرکت کننده شماره ۵- فرزند غیر شاهد)

"- بیشتر سعی کردم رو پای خودم باشم." (شرکت کننده شماره ۶- فرزند غیر شاهد)

۳- مهارت احساسات

"- با شخص خاصی ارتباط برقرار نمیکنم یه ذره تو حال خودم می‌مونم بعد خوب میشم همین دیگه یه ذره میرم تو فکر و یه اهنگو." (شرکت کننده شماره ۴- فرزند غیر شاهد)

ج) سازش های غیر موثر

۱- گریه

"- چرا که نشده زیاد شده، گریه کار دیگه. قاب عکس بقل کنی بشینی زار زار گریه کنی. راستش نه هنوز آروم نشدم که بدونم هنوز یک آتیش تو دلم، گریه چیکار می‌شه کرد، فوش دادن به زمین و زمان یکی به خودت بزنی یکی به دیوار. همیشه از صحبت کردن در باره این مسائل فرار می‌کردم چون منو مجبور می‌کنه به فکر کردن و من سعی داشتم صورت مسئله پاک کنم نه حل کند." (شرکت کننده شماره ۵- فرزند غیر شاهد)

"- من ادم توداری بودم یا بهتر بگم مغرور جلو خانوادم غد و مغرور رفتار می‌کردم اما هر وقت ارامش خواستم بیشتر گریه کردم." (شرکت کننده شماره ۳- فرزند غیر شاهد)

با وجود این که سه مضمون اصلی سازگاری موثر، سازگاری منفعلانه و سازگاری غیر موثر در هر دو گروه از فرزندان شاهد مرگ پدر و غیرشاهد مشترک بوده است، اما در مضامین فرعی دارای تفاوت‌هایی هستند. فرزندان غیر شاهد در زمینه سازگاری موثر نشانه‌هایی از درک حضور پدر، درونی کردن ارزش‌ها، احساس امنیت عاطفی و دفاع جرات‌مندانه از ارزش‌ها را بروز ندادند. مضامین فرعی در زمینه سازگاری منفعلانه که شامل عدم درگیری روانی، پذیرش شرایط و مهار احساسات بوده است در دو گروه یکسان بود در زمینه مضمون سازگاری غیر موثر نیز در حالی که در داده‌های فرزندان غیر شاهد تنها مضمون فرعی گریه به دست آمد فرزندان شاهد داده‌های حاکی از مضامین فرعی گریه و انکار را نشان داده‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از انجام این پژوهش بررسی تجربه زیسته نحوه پذیرش و سازگاری با فقدان پدر در فرزندان شاهد و غیرشاهد بود. بدین منظور با استفاده از روش گلوله برفی ۱۷ نفر به عنوان نمونه تحقیق شامل ۹ فرزند شاهد و ۸ فرزند غیرشاهد که در سن کودکی پدر خود را از دست داده بودند، انتخاب شدند. به منظور پاسخگویی به سوال‌های پژوهش، مصاحبه عمیق و باز با مشارکت کنندگان انجام شد و متن مصاحبه با استفاده از روش‌های پدیدارشناسی توصیفی مورد تحلیل قرار گرفت. نتایج حاصل از مصاحبه با مشارکت کنندگان در مورد نحوه سازگاری در قالب «۳» مولفه اصلی قرار گرفتند که این سه مولفه در فرزندان شاهد و غیر شاهد مشابه بوده و هر دو گروه مضامین مشابهی را ابراز کرده‌اند. «۳» مضمون اصلی و مشترک تحقیق شامل سازگاری‌های موثر، سازش‌های منفعلانه و سازش‌های غیر موثر بوده است. اما در مضامین فرعی تفاوت‌هایی میان دو گروه مشاهده شده است.

در زمینه سازش‌های موثر، فرزندان شاهد به مکانیزم‌های سازگاری روی آوردن به مذهب، درونی کردن ارزش‌ها، درک حضور پدر در زندگی، مشکل‌گشایی برنامه‌ریزی شده، احساس امنیت عاطفی (ازدواج)، جایگزین کردن و دفاع جرات‌مندانه از ارزش‌ها متوسل شده‌اند. در حالی که مکانیزم‌های سازگاری موثر فرزندان غیر شاهد روی آوردن به مذهب، برقرار کردن ارتباط با دیگران، جایگزین کردن و مشکل‌گشایی برنامه‌ریزی شده بوده است. بنابراین می‌توان مشاهده کرد

که در زمینه سازش‌های موثر هر دو گروه در مکانیزم‌های روی آوردن به مذهب، مشکل‌گشایی برنامه‌ریزی شده، جایگزین کردن مشترک بوده‌اند. درحالی که مضامین درک حضور پدر در زندگی، احساس امنیت عاطفی (ازدواج) و دفاع جرات‌مندانه از ارزش‌ها مختص مصاحبه‌شوندگانی بوده که پدرشان به شهادت رسیدند. همچنین برقرار کردن ارتباط با دیگران نیز مکانیزم اختصاصی فرزندان غیر شاهد در زمینه سازش‌های موثر بوده است.

در رابطه با سازش‌های منفعلانه، فرزندان شاهد، مضامینی را با محوریت عدم درگیری روانی و انتظار و امید منفعلانه ارائه کرده‌اند. از سوی دیگر فرزندان غیر شاهد علاوه بر مضمون مشترک عدم درگیری روانی، پذیرش شرایط و مهار احساسات را نیز ابراز کرده‌اند. به این ترتیب می‌توان پی برد که اگرچه هر دو گروه از مشارکت کنندگان مکانیزم‌هایی برای سازگاری منفعلانه در پیش گرفته‌اند با این حال مکانیزم‌ها غالباً متفاوت بوده است.

سومین مضمون اصلی تحقیق هم سازش‌های غیر موثر بوده که در این زمینه تنها مکانیزم فرزندان غیر شاهد، گریه بوده اما فرزندان شاهد علاوه بر گریه کردن، مکانیزم انکار را نیز تجربه کرده‌اند.

سازگاری‌های موثر کمک می‌کند که فشار روانی ناشی از فقدان پدر کاهش یابد. داشتن خانواده، اقوام و دوستانی که فرد با آنها سازگاری داشته باشد و مورد حمایت اعم از حمایت‌های معنوی، اجتماعی، عاطفی قرار گیرد، می‌تواند در سازگاری فرزندان تاثیر داشته باشد. در صورتی که سازگاری‌های غیر موثر باعث تشدید فشار روانی برای فرد می‌شود. و در سازگاری‌های منفعلانه عکس‌العمل‌های افراد نسبت به احساساتشان کنترل می‌شود. این نتایج با نتایج (کادیر و همکاران ۲۰۱۹) همسو می‌باشد.

همچنین (جاگرز^۱ و همکاران ۲۰۱۹) در پژوهش خود یادآوری می‌کنند که مطالعات در رشته‌های مختلف بر برخی ابعاد تمرکز دارد که این تمرین نقش پدرانه را نشان می‌دهد. به همین دلیل است که، اغلب، همانطور که در بررسی ادبیات این مطالعه یافت می‌شود، کارهای تجربی و نظری که به طور جداگانه رفتار، عاطفی و شناختی را بیان می‌کنند. هیچ پیشنهاد یا مطالعه‌ای وجود

1. Jagers

ندارد که نحوه ارتباط این ابعاد با یکدیگر و ارتباط آنها با دستاوردهای مختلف رشد کودک را در نظر بگیرد.

شهابی زاده (۱۳۹۴) در پژوهش خود به این نتایج دست یافت که بین تعدادی از راهبردهای مقابله با استرس و کارایی خانواده رابطه همبستگی وجود دارد، همچنین بین تعدادی از راهبردهای مقابله با استرس نوجوانان فاقد و واجد پدر تفاوت دیده شد و نیز نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بین کارایی خانواده نوجوانان فاقد و واجد پدر تفاوت وجود دارد و بین سبک‌ها و راهبردهای مقابله با استرس نوجوانان دارای خانواده کارآمد و ناکارآمد تفاوت وجود دارد. این نکته احتمالاً بیانگر آن است که سازگاری‌های منفعلانه و غیرموثر با فقدان پدر می‌تواند به‌طور کلی بر سازگاری فرزندان اثرگذار باشد. گرچه نتیجه‌گیری علمی مستلزم تحقیقات بیشتری است.

در بررسی‌های انجام شده، روی آوردن به مذهب قویترین رابطه را با سازگاری فرزندان شاهد و غیرشاهد داشت. بنابراین نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش‌های (کهریزه و همکاران ۲۰۲۰)، (مرادی و عابدی ۱۳۸۹) و (خدایاری فرد ۱۳۸۵) همسو است. (کهریزه و همکاران ۲۰۲۰) در پژوهش خود نشان دادند که مذهب و مداخلات مذهبی تاثیر بسزایی در سازگاری دختران تک‌والد دارد. مرادی، عابدی (۱۳۸۹) در پژوهش خود به این نتایج دست یافته‌اند که فراتحلیل شهادت یا جانبازی پدر بر سازگاری خانوادگی خانواده‌های شاهد و ایثارگر تاثیر متوسط و جنسیت فرزندان این خانواده‌ها بر میزان سازگاری خانوادگی آن‌ها تاثیر کمی داشته است. خدایاری فرد (۱۳۸۵) نیز در پژوهش خود به این نتایج دست یافت که بین دینداری و سازگاری اجتماعی دانشجویان شاهد و عادی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

علت محرومیت پدر نیز در پذیرش و تحمل فقدان، سازگاری و نوع میزان تاثیرپذیری اهمیت دارد، مصائب ناشی از جنگ، حوادث طبیعی مثل سیل، زلزله، طوفان چون جنبه همگانی دارد، موجب همدردی و پشتیبانی همگانی با فرد مصیبت دیده می‌شود (کارپنتر، ۲۰۲۲). فرهنگ، بینش و طرز تفکر فرد نسبت به مرگ و فقدان، ناشی از نگرش کلی جامعه، مذهب و تاریخ به مساله مرگ می‌باشد. چنانچه مرگ پدر از لحاظ اجتماعی و اعتقادی افتخارآمیز و قهرمانانه باشد و جامعه نسبت به اینگونه مرگ و فقدان ابراز احترام کند و برای مرگ دلیرانه پدر ارزش قائل باشد،

فرزند در خود نوعی غرور و افتخار احساس می‌کند و تحمل و سازگاری او در برابر این مساله راحت‌تر صورت می‌گیرد (کارین-مک‌کالاج^۱، ۲۰۲۱) لذا فرزندان شاهد با توجه به فضای معنوی که در آن پرورش یافته‌اند از همان کودکی ارتباط با خدا در وجودشان نهادینه شده و این معنویت‌ها و ارزش‌های درونی شده در فرد استحکامی را ایجاد می‌کند که می‌تواند فشارهای دیگر را حل و فصل کنند و حتی از این ارزش‌ها، جهت حفظ قداست مقام شهدا، دفاع کنند، حضور پدر را در زندگی حس کنند و با آن آرامش گیرند.

بر اساس نتایج، می‌توان گفت که فقدان پدر بر روی سازگاری فرزندان شاهد بیشتر از غیرشاهد اثر مثبت می‌گذارد و از دلایل آن می‌توان به آشکار بودن ارزش والای نوع مرگ در راه خدا نام برد که سبب می‌شود که این نوع مرگ را بپذیرند و نسبت به خود (به عنوان فرزند شهید) نگرش مثبت داشته باشند و به آن افتخار کنند و در جهت همانندسازی با پدر در این راه گام بردارند. علاوه بر معیار شاهد و غیر شاهد بودن در مرگ پدر، می‌توان به نقش تعیین‌کننده مرگ به علت شهادت و مرگ طبیعی، مرگ در اثر سوانح و... اشاره کرد. به این معنا که مرگ پدر در مسیر آرمان‌ها و ارزش‌ها، به دلیل همراه بودن احساس فقدان با حس احترام و افتخار، می‌تواند در سازگاری فرزندان تاثیرگذار باشد. اما به دلیل نداشتن گروه کنترل، شامل فرزندان شاهد و غیر شاهد مرگ پدر در اثر عواملی غیر از شهادت، در تحقیق، نتیجه‌گیری قطعی در این مورد نیازمند انجام تحقیقات دیگری است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- آریانپوران، سعید و عباسی، مژگان. (۱۳۹۹). مقایسه علائم اختلالات اضطرابی، ابراز هیجان و پذیرش اجتماعی در کودکان دارای تجربه طلاق و مرگ والدین با کودکان عادی. فصلنامه خانواده پژوهی، ۶۲(۱)، ۲۵۹-۲۸۳.
- خداباری‌فرد، محمد. (۱۳۸۳). مقایسه ارتباط نگرش مذهبی و رابطه پدر فرزند با سازگاری اجتماعی در فرزندان جانباز و عادی شهر تهران. مجله روانشناسی، ۸(۴)، ۳۷۲-۳۸۸.
- زراعتکار، محله؛ سزاوانی، شهرزاد؛ زینلی‌پور، مژگان و اربابی، فائزه. (۱۴۰۰). مقایسه مقبولیت اجتماعی، اختلالات سلوک و دشواری در تنظیم هیجان در کودکان طلاق، کودکان با مرگ والدین و کودکان عادی شهر قم در سال ۱۳۹۹: یک مطالعه توصیفی، مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان، ۲۰(۱۰)، ۱۱۰۹-۱۱۱۶.
- شهبایی‌زاده، فاطمه. (۱۳۹۴). مدل علی راهبردهای مقابله مذهبی، نقش کارکرد خانواده و دلبستگی به خدا. *مطالعات روان‌شناختی*، ۱۱(۲)، ۱۳۵-۱۶۵.
- عباسی آبرزگه، مژگان؛ سهرابی، منصوره و بوربور، وحید. (۱۳۹۸). مقایسه استرس ادراک‌شده، افسردگی و اضطراب در نوجوانان دختر خانواده‌های طلاق و دارای تجربه مرگ والدین. نشریه آفاق علوم انسانی، ۳(۲۷)، ۸۳-۱۰۰.
- گل‌کاری، طاهره، کلانتری، مهرداد و عابدی، احمد. (۱۳۹۳). تاثیر مداخله‌های شناختی رفتاری دختران نوجوان محروم از پدر، دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی، ۵، ۳، ۱۶-۲۴.
- محمدی، اصغر، قرمزی، طیبه. (۱۳۹۵). تاثیر شهادت پدر بر فرزندان (جوانان) شاهد در شهرستان دهقان و شهرضا، فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، ۲۲، ۱۳۴-۱۱۹.
- مرادی، اعظم و عابدی، احمد. (۱۳۸۹). فراتجلیل تحقیقات انجام‌شده پیرامون میزان سازگاری خانوادگی خانواده‌های شاهد و اینارگر، خانواده‌پژوهی، ۶(۲۲)، ۱۹۳-۲۱۰.
- Askeland, K. G., Bøe, T., Breivik, K., La Greca, A. M., Sivertsen, B., & Hysing, M. (2020). "Life events and adolescent depressive symptoms: Protective factors associated with resilience. *PloS one*, 15(6), e0234109.
- Barclay, K., Hall, D., & MacKinnon, D. (2021). *Children and War in Early Modern Europe: An Introduction*. Parergon, 38(2), 1-12.
- Bates, K., Sweeting, J., Yeates, L., McDonald, K., Semsarian, C., & Ingles, J. (2019). Psychological adaptation to molecular autopsy findings following sudden cardiac death in the young. *Genetics in Medicine*, 21(6), 1452-1456.
- Carpenter, V. (2022). Dancing in a Hurricane: State and Public Responses to Hurricane Gilbert in Jamaica. *Caribbean Quarterly*, 68(1), 44-66.
- Chiu, M., Rahman, F., Vigod, S., Lau, C., Cairney, J., & Kurdyak, P. (2018). Mortality in single fathers compared with single mothers and partnered parents: a population-based cohort study. *The Lancet Public Health*, 3(3), e115-e123.
- Currin-McCulloch, J. (2021). Living in dual liminal states: Navigating the loss of my father and my clinical career during a pandemic". *Qualitative Social Work*, 20(1-2), 138-141.

- Eruyar, S., Maltby, J., & Vostanis, P. (2018). Mental health problems of Syrian refugee children: the role of parental factors. *European child & adolescent psychiatry*, 27(4), 401-409.
- Feigelman, W., Feigelman, B., & Range, L. M. (2020). Grief and healing trajectories of drug-death-bereaved parents. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 80(4), 629-647.
- Jagers, R. J., Williams, B., & Osher, D. (2019). Exploring the role of family socialization and parenting practices in promoting the social and emotional learning of children and youth. *Keeping students safe and helping them thrive: A collaborative handbook on school safety, mental health, and wellness*, 317-341.
- Jimeno, M. V., Ricarte, J. J., Toledano, A., Mangialavori, S., Cacioppo, M., & Ros, L. (2022). Role of Attachment and Family Functioning in Problematic Smartphone Use in Young Adults. *Journal of Family Issues*, 43(2), 375-391.
- Justin M. Lunningham, Christine E. Merrilees, Laura K. Taylor, Marcie Goeke Morey, Peter Shirlow, Bethany Wentz, E. Mark Cummings. (2020). Relations Among Father's Presence, Family Conflict, and Adolescent Adjustment in Northern Ireland. *Research in Child Development*. Volume 92, Issue 3. May/June 2021. Pages 904-918.
- Kadir, A., Shenoda, S., & Goldhagen, J. (2019). Effects of armed conflict on child health and development: a systematic review. *PloS one*, 14(1), e0210071.
- Kahrizeh M, Saberi M, Bashirgonbadi S. (2020). Effect of Spiritual-Religious Interventions on Anxiety, Depression, and Adjustment to Parental Divorce in Female High School Students. *Health Spiritual Med Ethics*. 7(2):2-8.
- Kirby, J. N. (2019). Nurturing family environments for children: Compassion-focused parenting as a form of parenting intervention. *Education Sciences*, 10(1), 3.
- Schoppe-Sullivan, S. J., Shafer, K., Olofson, E. L., & Kamp Dush, C. M. (2021). Fathers' parenting and coparenting behavior in dual-earner families: Contributions of traditional masculinity, father nurturing role beliefs, and maternal gate closing. *Psychology of Men & Masculinities*, 22(3), 538-550. <https://doi.org/10.1037/men0000336>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی